อุบายกำจัดความอยากตามหลักพระพุทธศาสนา

ธีรพงษ์ มีไธสง[1] และ พระมหาเพ็ญภาค ฐิตมโน[2]

[1]E-mail: thanee_305@hotmail.com

รับต้นฉบับ 27 กรกฎาคม 2558 วันที่เผยแพร่ 25 ธันวาคม 2558

บทคัดย่อ

ความอยาก (โลภะ) จัดเป็นภัยคุกคามต่อความสงบสุขของมวลมนุษย์โดยแท้ ผู้ใดเมื่อถูกความโลภครอบงำแล้วมักทำให้ขาดสติ มีความกระวนกระวายอยากได้ อยู่ไม่เป็นสุข ชักนำไปสู่การก่อความเบียดเบียนสร้างความทุกข์ให้แก่ตนเอง และ ผู้อื่น ในมุมมองทางพระพุทธศาสนามีวิธีรับมือกับความโลภ และ การจัดการแก้ไขปัญหาอันเกิดจากความโลภด้วยวิธีการอันแยบคายหลายอย่าง ทั้งด้วยวิธีส่งเสริมให้เติมความโลภนั้นให้เต็มด้วยการขยันหา ขยันเก็บ มีมิตรคู่ใจที่ดี ฉลาดในการจับจ่ายใช้สอย ทั้งด้วยวิธีให้ลดความต้องการคือความโลภนั้นลง โดยอาศัยหลักธรรม การปฏิบัติ ใช้สติปัญญา การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพื่อเอาชนะความโลภภายในใจนั้นได้ สามารถพัฒนาตนไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพาน ในที่สุด

คำสำคัญ: อุบาย; ความอยาก; พระพุทธศาสนา; การกำจัด

The Tactics of Greed (Lobha) Solving according to Buddhism

Theerapong Meethaisang[1] and Phramaha Penpak Ṭhitamano [2]

E-mail: thanee_305@hotmail.com

Retrieved Junly 27, 2015 Accepted December 25, 2015

ABSTRACT

The Greed (lobha) is a threat to peace of humanity. Whoever was overwhelming greed often makes unreasonable anxious unhappy led to the formation of the persecuted create suffering for them and others. In view of Buddhism, there are ways to deal with greed and management problems caused by greed. By the way, a lot of ingenuity, Example, how to fill the coveted promotion to the full, with a diligent, preserve wise, have a good friend, and Wise Spending. By the way, How to reduce it down to is greed. Based on the principles, performance, intelligence, and thinking carefully in the teachings of Buddhism, to overcome greed heart, to develop to their highest aim in Buddhism are Nirvana.

Keyword : Tactics; Greed; Buddhism; Greed Solving

บทนำ

ความทุกข์สุขที่ปรุงแต่งอยู่ในโลกนี้ล้วนมีสาเหตุ มนุษย์ชาติชื่อว่าสักวันพวกเราจะสามารถเข้าถึงความเข้าใจ หาทางเอาชนะสาเหตุที่ปรุงแต่งสุขทุกข์ในโลกนี้ได้ บางส่วนในพวกเราเชื่อว่าหากพวกเขาสามารถควบคุมกระบวนการคิดได้อย่างถูกต้องความทุกข์ทั้งมวลจะดับไป ความสุขก็จะเกิดขึ้น แต่บางส่วนในพวกเราเชื่อว่าเมื่อหาวิธีจัดการกับการกระทำในโลกทางกายภาพได้อย่างเด็ดขาดเท่านั้น โลกนี้จึงจะพบความสงบสุข

พระพุทธศาสนามีวิธีมองรากเหง้าปัญหาที่ทำให้เกิดทุกข์ว่าเพราะกิเลสตัณหา และอกุศลกรรมที่เราก่อขึ้นต่าง ๆ จึงทำให้เกิดความทุกข์ ตัวกิเลสนั้นคือ อาการครุกลุ่นรุมเร้ากระตุ้นอยู่ภายใน ทำให้จิตใจมืดมนขุ่นมัว เป็นความชั่วร้ายที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจมัวเมาไม่ผ่องใส[1] ส่วนอกุศลกรรมนั้น เป็นการกระทำที่ไม่ดี เป็นชั่วร้าย เป็นบาป[2] ตัวมันมีรากเหง้ามาจากอกุศลมูล 3 อย่างได้แก่ (1) โลภะ ความอยากได้เกินประมาณ, (2) โทสะ ความขึ้งโกรธ เกลียดชัง, (3) โมหะ ความมัวเมาลุ่มหลง ในจำพวกอกุศลมูลทั้ง 3 อย่าง โลภะ กับ โทสะ ส่งผลกระทบต่อผู้คนในลักษณะปัจจุบันทันด่วน หนักแน่น รุนแรงเห็นทันตามากกว่า ส่วนโมหะนั้นค่อย ๆ ส่งผลซึมลึก แต่แม้เห็นได้ยากก็สร้างทุกข์ต่อเนื่องยาวนาน ในอกุศลมูลทั้ง 3 ไม่มีข้อไหนเลยที่ไม่เป็นสาเหตุให้ผู้คนสร้างทุกข์ให้แก่ตนเอง และ ผู้อื่น

ในบทความนี้มุ่งกล่าวเฉพาะ ความอยาก (โลภะ) ซึ่งเป็นความทะเยอทะยานปรารถนารุนแรงอยากจะให้ได้มาในสิ่งที่ปรารถนา แม้ต้องแลกมาด้วยการละทิ้งมโนธรรมสำนึกความเป็นมนุษย์ คนที่มีความอยากครอบงำเสียแล้วย่อมสยบสมยอมต่อความปรารถนาของตน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “โลภธรรม (ความอยาก) เมื่อเกิดแก่ชาวโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความไม่ผาสุข”[3] “โลภะ นั้นเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตร เป็นศัตรู เป็นเพชฌฆาต เป็นข้าศึกภายในฯ... นรชนผู้ถูกความโลภกลุ้มรุมครอบงำแล้ว ย่อมเป็นผู้มืดบอด”[4]

ผู้ถูกความโลภครอบงำจิตใจ สามารถกระทำอกุศลกรรมต่าง ๆ เช่น ทำร้ายร่างกาย ลักโขมย หลอกลวงผู้อื่นได้อย่างไม่ละอาย หรือ เกรงกลัวต่อบาปเลย ดังตัวอย่างที่เห็นในคัมภีร์ที่พระเจ้าอชาติศัตรูซึ่งเป็นถึงรัชทายาทเมืองมคธแต่เมื่อถูกความโลภในราชบัลลังก์ครอบงำแล้ว

---

[1] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 11, (มปท.: คณะผู้ศรัทธาจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน, 2550), หน้า 22.

[2] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า 467.

[3] สำ. ส. (ไทย) 15/134/167.

[4] ขุ. อิติ (ไทย) 25/88/456 – 457.

ยังสามารถกระทำได้แม้แต่คิดที่จะฆ่าพระเจ้าพิมพิศาลผู้เป็นพระราชบิดา[5] ดังนั้น ความอยาก (โลภะ) จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นภัยคุกคามต่อโลกที่แก้ไขได้อยาก ในงานวิจัยนี้ต้องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความอยาก บ่อเกิดของความอยาก และ วิธีการที่สามารถจะกำจัดความอยากให้หาย หรือ บรรเทาเบาบางลงไปได้ เพื่อประโยชน์แก่สันติสุขของมนุษย์ และ แก่โลก ดังจะได้นำเสนอในรายละเอียดต่อไปนี้

ความหมาย และ ลักษณะของความอยาก(โลภะ)

ความโลภ หรือ โลภะ แปลว่า ความอยาก รากศัพท์มาจากภาษาบาลีคือ ลุภ ธาตุ (คิทฺธิยํ), ลง ย ปัจจัย แปลงตัวที่สุดแห่งธาตุกับ ย ปัจจัยเป็น พภฺ มีความหมายว่า สภาวะอันทำจิตให้ละโมบอยากได้[6] ความอยาก หรือ โลภะ หากจะกล่าวอีกทางหนึ่งก็หมายถึง โลภเจตนา คือ เจตนาที่ความอยากเป็นที่ตั้ง มีความจงใจคิดอยากได้ ความตั้งใจที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งต้องการ[7]

ในกลุ่มผู้สนใจพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ ได้ให้ความหมายของความอยาก (Lobha – greed) ไว้ว่า หมายถึง ความละโมบ ความอยากได้ ความปราถนา ความทะยานอยาก ความกระหายหิว ซึ่งคำเหล่านี้เป็นไวพจน์กับคำว่า ตัณหา และ ราคะ (Covetousness or greed. A synonym of Tanhā and Rāga)[8] อีกด้วย

นอกจากความหมายดังที่กล่าวแล้ว โลภะ หรือ ความอยาก ยังมีคำไวพจน์ (พ้องความหมาย) ที่อาจนำมาใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น (1)อภิชฌา = ความอยาก ความต้องการฯ, (2)ตัณหา = ความปราถนา ความใคร่ฯ, (3) อาสา = ความหมายมั่น ความหวัง ตัณหาที่ทำให้อยากฯ, (4) ราคะ = ความอยาก ความกำหนัดฯ, (5) มโนรถะ = ความอยากความต้องการอันประดุจรถที่พาให้จิตแล่นไปในอารมณ์ต่างๆ, (6) อากงฺขา = ความหวัง ความปราถนาฯ, (7) ลาลสา = ความมักมาก ความหื่นกระหาย ตัณหาแรงกล้าฯ[9] เป็นต้น

---

[5] วิ.จู. (ไทย) 7/339/185.

[6] พระมหาปราโมทย์ ปโมทิโต**, พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี,** (กรุงเทพฯ: เอกพิมพ์ไทย จำกัด, 2541), หน้า 126.

[7] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า 352.

[8] Christmas Humphreys, **A popular dictionary of Buddhism,** (London: The Buddhist Society, 1997), p. 125.

[9] แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, **การศึกษาวิธีแก้ปัญหาเรื่องความโลภในสังคมปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท,** วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราวิทยาลัย, 2550), หน้า 10 – 13.

นอกจากนี้ในคัมภีร์พระอภิธรรมยังได้กล่าววิเคราะห์ความหมาย และ ลักษณะของความอยาก (โลภะ) เอาไว้ว่าหมายถึง ลักษณะโลภ ทะยานอยาก, กิริยาที่โลภ, ภาวะที่โลภ, ความกำหนัด, สภาวะที่กำหนัด, ความเพ่งเล็งอยากได้[10] และ ความกำหนัด, ความกำหนัดนัก, ความคล้อยตามอารมณ์, ความยินดี, ความเพลิดเพลิน, ความกำหนัดด้วยอารมณ์เพลิดเพลิน, ความกำหนัดแห่งจิต, ความอยาก, ความสยบยอม, ความหมกมุ่น, ความใคร่, ความรักใคร่, ความข้องอยู่, ความจมอยู่, ธรรมชาติที่คร่าไป, ธรรมชาติที่หลอกลวง ฯ... ความเกี่ยวข้อง, ความเยื่อใย, ความห่วงใย, ความผูกพันธ์, ความหวัง, กิริยาที่หวัง...ความใคร่ในอารมณ์ดี ๆ, ความกำหนัดในธรรมที่ไม่ควร, ความอยากได้เกินพอดี, ความติดใจ, กิริยาที่ติดใจ, ความปรารถนา, ความกระหยิ่มใจ, ความปรารถนานัก ฯลฯ[11] เป็นต้น

ความหมาย และ คำไวพจน์ที่ยกมาข้างต้นมีจุดน่าสังเกตุว่า โดยมากมีความหมายสอดคล้องในทางเดียวกันคือหมายถึง ความอยากมี อยากได้ ความปรารถนา ความใคร่ ความต้องการฯลฯ แต่เมื่อว่าโดยน้ำหนักของคำ ก็พบว่าหลายคำมีลักษณะเป็นเพียงคำกลาง ๆ คือไม่ได้แสดงให้เห็นว่า ดี หรือ เลว ในตัวเอง เช่นคำว่า ความปรารถนา, ความหมายมั่น, ความหวัง, ความคล้อยตามอารมณ์, ความเกี่ยวข้อง, ความเยื่อใย, ความห่วงใย,ฯลฯ ดังนั้นหากจะว่าไปแล้วในมุมมองทางพระพุทธศาสนาจึงอาจไม่ได้ถือว่า ความอยาก เป็นสิ่งชั่วร้ายในตัวเองทีเดียวตรงกันข้าม ทางพระพุทธศาสนาอาจมีมุมมองว่า ความอยากบางชนิด ก็มีความจำเป็นต่อการพัฒนาคุณธรรม หรือ พัฒนาคุณภาพชีวิตในบางมิติได้ด้วยเช่นกัน ซึ่งรายละเอียดประเด็นนี้จะได้ว่าต่อในบทที่จะได้นำเสนอต่อไปข่างหน้า

บ่อเกิดของความอยาก (โลภะ)

ความเข้าใจขั้นพื้นฐานที่สุดของชาวพุทธเชื่อว่า อกุศลมูล อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง มีมูลเหตุมาจาก อวิชชา อันได้แก่ ความไม่รู้จริง ไม่รู้แจ่มแจ้ง ความหลงทำให้ไม่รู้ความจริง8 ประการคือ ไม่รู้จริง ไม่รู้แจ่มแจ้งฯ ใน (1) ทุกข์, (2) เหตุแห่งทุกข์, (3) ความดับทุกข์, (4) วิธีดับทุกข์, (5) ไม่รู้อดีต, (6) ไม่รู้อนาคต, (7) ไม่รู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต, และ (8) ไม่รู้ความจริงในปฏิจจสมุปบาท[12] ด้วยความไม่รู้จริงนี้จึงทำให้มนุษย์ไม่สามารถพิจารณาไปจนเห็นถึงโทษของ

[10] อภิ. สงฺ. (ไทย) 34/389/114.

[11] อภิ. สงฺ. (ไทย) 34/1235/312.

[12] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 11, หน้า 514.

อกุศลกรรม ดังนั้นในที่นี้จึงกล่าวได้อย่างแรกว่า ความอยาก (โลภะ) มีสาเหตุมาจาก อวิชชา ความไม่รู้นั่นเอง

ความอยากเกิดจาก ตัณหา ความทะยานอยาก[13] หมายความว่า เมื่อตัณหา หรือ ความทะยานอยากเกิดขึ้นก็จะสามาถเป็นเหตุให้จิตใจหิวโหยอยากได้ เกิดความดิ้นรน แส่ส่าย เมื่อหยุดยั้งไว้ไม่ได้ก็จะชักนำไปสู่การดิ้นรนแสวงหามาสนองความอยากนั้นให้ได้ หากไม่ได้โดยวิธีชอบธรรมก็จะทำความชั่ว มีการลักขโมย ฉ้อโกง จี้ปล้น จนถึงฆ่าคนตายเพื่อให้ได้มาก็ได้[14]

ความอยาก เกิดจาก อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น ความติดค้างถือคาไว้ไม่ปล่อยวาง เพราะติดใคร่ในอารมณ์ปรารถนาอย่างแรง[15] ด้วยอำนาจกิเลส (อุปาทาน) 4 อย่างอันได้ (1) กามุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในกาม ในสิ่งที่เนื่องด้วยกามคุณ 5 มีรูป รส กลิ่น เสียง กายสัมผัส, (2) ทิฏฐุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นใน ทิฏฐิ ความเห็นผิด ความเห็นอันไม่จริง ความเห็นอันเกิดแต่ความเข้าใจผิด, (3) สีลัพพุตปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในศีลพรตข้อปฏิบัติที่ไม่ยังประโยชน์ให้เกิด ความถือเคร่งอย่างผิด ๆ ยึดมั่นในวิธีการอันผิด ๆ, และ (4)อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในความเห็นว่า เป็นตัวตน มีของๆตน มีของเนื่องด้วยตน มีอัตตาตัวตนที่ต้องหวงแหนรักษา เพราะความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานนี้เองจึงทำให้เกิดความโลภ

ความอยากเกิดจาก อุปกิเลส อันได้แก่ ธรรมชาตินอนเนื่องในสันดาน ซึ่งเมื่อมีช่องเปิดโอกาศก็จะแสดงอาการเข้าไปย้อมจิตใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว ทำให้จิตใจเสื่อมทรามไม่บริสุทธิ์[16] ในความเห็นของพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ธรรมชาติของจิตใจเดิมแท้นั้นบริสุทธิ์ดุจทารกไม่เดียงสา (ปภัสสร) แต่เมื่อมีการเสพซึ้งอารมณ์ต่าง ๆ บ่อยครั้งนานเข้าก็จะทำให้จิตมีสภาพเปลี่ยนแปรงไป หรืออย่างที่พุทธพจน์กล่าวว่า “จิตนี้(แต่เดิม)ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมองเพราะ อุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง”[17] ในตำราทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า อุปกิเลส ซึ่งทำให้เกิดความอยากนั้นมีอยู่ 16 ประการด้วยกันคือ (1) อวิภิชชาวิโสมโลภะ ความละโมบจ้องอยากได้, (2) โทสะ ความคิดประทุษร้าย, (3) โกธะ ความโกรธ, (4) อุปนาหะ ความผูกโกรธไว้, (5) มักขะ ความหลู่คุณ, (6)ปลาสะ ความตีตนเสมอ, (7) อิสสา ความริษยา, (8) มัจฉริยะ ความตระหนี่, (9) มายา ความเจ้าเล่ห์, (10) สเถยยะ ความโอ้อวด, (11) ถัมภะ ความหัวดื้อ, (12) สารัมภะ ความแข่งดี,

---

[13] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, หน้า 858.

[14] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[15] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 17, (กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2554), หน้า 572.

[16] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1393.

[17] องฺ. เอกก. (ไทย) 20/49/9.

(13) มานะ ความถือตัว, (14) อติมานะ ความดูหมิ่นหลู่คุณท่าน, (15) มทะ ความมัวเมา, (16) ปมาทะ ความประมาทเลินเล่อ[18]

ความอยากเกิดจาก อาสวะ อาสวะในที่นี้หมายถึงกิเลสเครื่องหมักหมมในสันดาน ซึ่งมีอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ (1)กามาสวะ กิเลสเครื่องยึดติดในกามคุณ, (2)ภวาสวะ กิเลสเครื่องยึดติดใน ภพ ที่อยู่ให้สัตว์กำเนิด, (3)อวิชชาสวะ กิเลสเครื่องยึดติดในความไม่รู้ ไม่ไฝ่รู้ ไม่รู้ความจริง อาสวะทั้ง 3 ประการนั้นเป็นกิเลสเครื่องหมักหมมในสันดาน คอยไหลซึมซ่านไปย้อมจิตต์[19] จากผลกระทบต่อจิตดังกล่าวนี้บางตำราจึงอธิบายว่า อาสวะ (Āsava) เป็นความมึนเมาบ้าคลั่ง เป็นมลทินของจิตใจ (Mental intoxication, defilement) แต่ต่างกันว่ามีอยู่ 4 ประการไม่ใช่ 3 ประการ โดยนำ ทิฏฐาสวะ (ditthi) ความเห็นอันไม่เป็นจริง (false views)[20] เข้ามาเพิ่มอีกหนึ่งรวมเป็น 4 ข้อดังนี้

ในทางพระอภิธรรมถือว่าบ่อเกิดของ ความอยาก (โลภะ) เกิดจากกิริยาของดวงจิตฝ่ายอกุศลที่อาศัยความโลภเป็นมูลเหตุให้เกิด มี 8 ดวง[21] ดังนี้คือ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ ได้แก่ ลักษณะของจิตที่เมื่อบุคคล(มีโลภะเป็นมูล)ทำความเห็นผิด(มิจฉาทิฏฐิ) ให้ออกหน้า เป็นผู้ร่าเริงยินดีบริโภคกามทั้งหลาย เชื่อถือทิฏฐิมงคล(ตื่นข่าว)โดยว่าเป็นสาระด้วยจิตที่ไม่ได้ถูกใคร ๆ ชักจูง เมื่อนั้นอกุศลจิตดวงที่ 1 นี้จึงเกิดขึ้น

2. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ ได้แก่ เมื่อบุคคล(อาศัยโลภะเป็นมูลแล้ว)ทำความเห็นผิดให้ออกหน้า เป็นผู้ยินดีบริโภคกามทั้งหลาย เชื่อถือทิฏฐิมงคลโดยเห็นว่าเป็นสาระ แต่มีจิตเฉื่อยชา อาศัยคนอื่นชักจูง ในกาลนั้นอกุศลจิตดวงที่ 2 จึงเกิดขึ้น

3. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ ได้แก่ ลักษณะที่เมื่อบุคคล (อาศัยโลภะเป็นมูล) ไม่ได้ทำความเห็นผิดให้ออกหน้า (ทิฏฐิคตวิปฺปยุตฺ = ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด) เพียงแต่ร่าเริงยินดีอย่างเดียวย่อมเสพเมถุนบ้าง เพ่งเล็งอยากได้

---

[18] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 17, (กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2554), หน้า 565.

[19] ศึกษาเพิ่มเติม อาสวะ ใน. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า 552 – 553.

[20] Christmas Humphreys, **A popular dictionary of Buddhism,** p. 14.

[21] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ 30, (มปท.: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2558), หน้า 283.

สมบัติของผู้อื่นบ้าง ย่อมลักทรัพย์ของผู้อื่นบ้าง มีจิตกล้าแข็ง ไม่อาศัยใครชักจูงเลย เมื่อนั้นอกุศลจิตดวงที่ 3 นี้จึงเกิดขึ้น

4. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ อันได้แก่ ในขณะเมื่อบุคคลใด (อาศัยโลภะเป็นมูล) ไม่ได้กระทำความเห็นผิดให้ออกหน้าฯ แต่ร่าเริงยินดี (ที่จะทำอกุศลกรรม) มีจิตเฉื่อยชา จึงอาศัยบุคคลอื่นชักจูงกระทำกรรม เมื่อนั้น อกุศลจิตดวงที่ 4 จึงเกิดขึ้น[22] และ ดวงจิตอีก 4 ดวงที่เหลือ ได้แก่

5. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ

6. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ

7. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ

8. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ ย่อมเกิดขึ้นในกาลที่บุคคล (อันอาศัยโลภะเป็นมูล) ปราศจากวิกัปทั้ง 4 (วิกัปทั้ง 4 ในที่นี้หมายถึงคุณสมบัติทางอารมณ์ที่เกิดในจิตดวงที่ 1 – 4) เพราะอาศัยความไม่พร้อมแห่งกามทั้งหลายบ้าง เพราะความไม่มีเหตุแห่งโสมนัส (ความยินดีพอใจ) อื่น ๆ บ้าง จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา 4 ดวงที่เหลือ (ดวงที่ 5 – 8) นี้จึงเกิดขึ้น[23]

จากความหมายดังที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นว่า โลภะ หรือ ความอยาก ตามนัยพระอภิธรรม โดยภาพรวมก็ยังถือว่าเป็นคำกลาง ๆ เมื่อเทียบน้ำหนักกับคำที่ใช้ในทางจริยศาสตร์ (Ethics) ทั่วไป จะมีก็เพียงบางคำเท่านั้นที่บ่งชี้ว่ามีความเป็นสิ่ง ดี – เลว ในตัวล เช่น เมื่อกล่าวถึงจิตทั้ง 8 ดวง ก็มีเพียง 4 ดวงเท่านั้นที่แสดงว่าประกอบด้วยความเห็นผิด (ทิฏฐิคตสมฺปยุตฺตำ) ส่วนอีก 4 ดวงที่เหลือ (ดวงที่ 5 – 8) เกิดขึ้นโดยไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดเลย (ทิฏฐิคตวิปฺปยุตฺตำ) นอกจากนี้ เมื่อกล่าวในทางความยินดี (โสมนสฺสสหคตำ) ก็ยังพบว่ามีเพียง 4 ดวงอีกเช่นกันที่ประกอบด้วยความยินดี ส่วนอีก 4 ดวงที่เหลือเป็นอุเบกขา (อุเปกฺขาสหคตำ) คือไม่ได้ยินดีขณะกระทำกรรมนั้นเลย ซึ่งข้อนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของพระพรหมคุณาภรณ์ที่ว่า “กุศล และ อกุศล แปลกันโดยทั่วไปว่าดี และ ชั่ว ก็จริง แต่แท้ที่จริงแล้วหาตรงกันทีเดียวไม่ สภาวะบางอย่างเป็นกุศลแต่อาจไม่เรียกว่าดีในภาษาไทย สภาวะบางอย่างเป็นอกุศลแต่ในภาษาไทยก็ไม่เรียกว่าชั่ว”[24] ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสังเกตุว่าการกล่าวถึงความอยาก (โลภะ) ในแง่ที่ใช้ในความหมายของพระพุทธศาสนาจึงอาจไม่ได้กำลังแสดงการให้น้ำหนักไปยังวัตถุซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความโลภ

---

[22] ศึกษาเพิ่มเติม การแจกแจงอกุศลจิตดวงที่ 1 – 4 ใน. วิสุทฺธิ. (ไทย) 3/1/49.

[23] วิสุทฺธิ. (ไทย) 3/1/49.

[24] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย,** พิมพ์ครั้งที่ 39, (ฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ครั้งที่ 8: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 246.

ภายนอก เพราะวัตถุแห่งความโลภ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขสมบัติ ไม่ได้มีค่า (value) ที่จะเป็นความดี หรือ ความชั่วในตัวเอง ท่าทีของพระพุทธศาสนามุ่งให้น้ำหนักไปกับการมองเข้ามาภายในตัวเองจัดการกับความอยากภายในตัวเองมากกว่า ซึ่งท่าทีตรงนี้อาจสัมพันธ์กับวิธีการกำจัดความอยากซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไปข้างหน้าก็เป็นได้

โทษของความอยาก (โลภะ)

ความอยากแม้มีข้อดีอยู่บ้างคือ ทำให้มนุษย์มีความตื่นตัว รักที่จะทำสิ่งเป็นประโยชน์ รักการพัฒนา รู้จักการประดิษคิดค้นสิ่งต่าง ๆ แม้กระทั่งมิติด้านจิตวิญญาณเช่น การมุ่งสู่จุดหมายอุดมคติทางศาสนาก็อาศัยความอยากนี้เองเป็นพื้นฐาน จนกล่าวได้ว่ามนุษย์กับความอยากมีเนื้อหาสาระยากจะแยกขาดจากกันได้ง่าย ดังมีพุทธพจน์บทหนึ่งกล่าวว่า “สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร...สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยสังขาร (ความปรุงแต่ง/สิ่งปรุงแต่ง)”[25] แต่ในทางกลับกัน เราอาจพิจารณาและได้พบว่า หลายครั้งเพราะความอยากอีกเช่นกันที่เป็นต้นเหตุชักนำสิ่งเลวร้ายมาสู่ผู้คนสังคมได้ อย่างเช่น ปัญหามลพิษจากการทำอุตสาหกรรมที่ขาดความรับผิดชอบ ปัญหาการฮุบที่ทำกินของชาวบ้านจากบรรษัทเงินทุน ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษกิจ ปัญหาการกดขี่ใช้แรงงานไม่เป็นธรรม หรือ แม้กระทั่งปัญหาการก่ออาชญากรรม และ ปัญหายาเสพติด ดังมีกรณีที่ได้เห็นผ่านสื่อไม่นานมานี้ ที่เจ้าหน้าที่รัฐผู้หนึ่งที่แม้จะได้รับทำหน้าที่ที่มีเกียรติคือ เป็นวิทยากรเดินสายให้ความรู้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจชุดแก้ไขปราบปรามปัญหายาเสพติดทั่วประเทศ แต่เพราะความโลภความอยากได้ครอบงำจึงทำตัวรับเป็นธุระจัดส่งยาเสพติดให้แก่ขบวนการค้ายาเสพติดเสียเอง จนเป็นเหตุให้ตัวเองถูกจับกุมเสียอิสระภาพในที่สุด[26] เป็นต้น โดยสรุปแล้ว โทษของความอยาก (โลภะ) ในมุมมองของพุทธศาสนาสามารถสามารถสรุปให้เห็นภาพได้ดังนี้

1) โทษของความอยากอันเห็นในชาติปัจจุบัน เพราะพระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า หากยังไม่สิ้นกรรมสัตว์โลกทั้งหลายก็จะต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพชาติ จนกว่าจะพบหนทางสว่างปลดเปลื้องตัวเองออกจากบ่วงแห่งกรรมที่ตัวเองก่อเอาไว้ได้ ในการจัดลำดับเวลาพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ชาติภพที่สัตว์กลับมาเวียนว่ายตายเกิดนั้นมีอยู่ 3 ช่วง/ชั้นคือ ชาติอดีต (ชีวิตที่เราเคยเป็น), ชาติปัจจุบัน (ชีวิตที่เรากำลังเป็น) และ ชาติอนาคต (ชีวิตที่เรากำลังจะไปเป็น)

[25] ที. ปา. (ไทย) 11/303/251.

[26] มติชนออนไลน์, ข่าว 25 พ.ย. 2558, www.matichon.th

แต่เพราะชาติ (ชีวิต) ในอดีตผ่านไปแล้วการให้ผลของกรรมจึงมาตกอยู่แต่ในชาติปัจจุบัน (อาจมีผลต่อไปถึงชาติอนาคต)

ว่าโดยเฉพาะการให้ผลของชาติปัจจุบัน ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ความอยาก (โลภะ) ส่งผลต่อชีวิต 5 ลักษณะด้วยกันคือ[27] (1) เป็นเหตุให้เบียดเบียนชีวิตกันและกัน เช่น เข่นฆ่าทำร้ายร่างกายกันเพราะเหตุแห่งความอยาก, (2) เป็นเหตุให้เบียดเบียนทรัพย์สินของกันและกัน เช่น ลักโขมย จี้ ปล้น เพราะเหตุแห่งความอยาก, (3) เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดคู่ครองผิดศีลธรรมประเวณีต่อกัน เช่น เป็นชู้กับสามี ภรรยา บุตรสาว บุตรชาย หญิงชายที่ไม่ได้ยินยอม ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ยังอยู่ในความดูแลหวงแหนของผู้ปกครองเพราะเหตุแห่งความอยาก, (4) เป็นเหตุให้ใช้วจีทุจริตหลอกลวงว่าร้ายกัน เพื่อหวังให้ตัวเองได้ทรัพย์ หรือ หวังให้ผู้อื่นเสียทัพย์และเสียเกียรติเพราะเหตุแห่งความอยาก, (5)เสพสุรายาเสพติดมอมเมาตนเอง เพราะการเสพสุราสารเสพติดให้โทษนั้นย่อมเกิดจากความอยากสามารถบังคับหักห้ามในตนเองได้ เมื่อเสพน้อยอาจยังไม่เห็นผลมากแต่เมื่อเสพจนมัวเมาขาดสติย่อมเห็นผลร้ายที่จะเกิดตามมาต่อตัวเองและสังคมได้มาก เช่น เสียสุขภาพ ทำร้ายสังคมด้วยการก่ออาชญากรรม ทำให้สังคมสูญเสียบุคลากรมีคุณภาพ เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ใจแก่ญาติพี่น้อง และ คนรอบข้าง ฯลฯ จึงกล่าวได้ว่าปัญหาทั้ง 5 ข้อนี้ส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตระดับพื้นฐาน ทั้งสังคมต่อ และ ต่อตัวผู้กระทำโดยตรงในชาติปัจจุบัน ดังนั้นจึงมีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “บุคคลเช่นนี้ เมื่อถูกอกุศลธรรมที่เกิดเพราะความโลภ (ความอยาก) ครอบงำ มีจิตถูกอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะความอยากกลุ้มรุม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้นเดือดร้อนในปัจจุบัน”[28] เป็นต้น

2) โทษของความอยากอันเห็นได้ในอนาคตชาติหน้า ดังได้กล่าวแล้วว่าในมุมมองพระพุทธศาสนานั้นเชื่อว่า เมื่อยังไม่สิ้นกรรมมนุษย์ก็จะต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏสงสาร เสวยชาติชดใช้กรรมวนเวียนอยู่เรื่อยไป ตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า เมื่อบุคคลทำกรรม ผลของกรรมนั้นก็จะส่งผลกลับมายังตัวผู้กระทำเสมอ หากกรรมที่ทำนั้นเป็นกรรมหนักและมีความอยากเป็นมูลเหตุ เช่น โขมยของสงฆ์ ฉ่อราชบังหลวง เบียดบังเอาสมบัติของส่วนรวมมาเป็นสมบัติส่วนตัว ฯลฯ เมื่อชีพดับตายลงไปผู้ทำกรรมย่อมจะได้รับผลให้ต้องไปเกิดในทุคติอบายภูมิ[29] ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า “บุคคลเช่นนี้ ถูกอกุศลธรรมที่เกิดเพราะความโลภ...หลังจากตายย่อมหวังได้ทุคติ (ทุคติในที่นี้หมายถึงทุคติ 4 คือ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และ

---

[27] ศึกษาเพิ่มเติมใน. แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, **การศึกษาวิธีแก้ปัญหาเรื่องความโลภในสังคมปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท,** หน้า 49 – 61.

[28] องฺ. ทุก. (ไทย) 20/70/276.

[29] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, หน้า 1246.

สัตว์เดรัจฉาน) “เปรียบเหมือนต้นสะคร้อที่ถูกเถาย่านทราย 3 ชนิด (เถาย่านทราย เป็นคำอุปมาหมายถึง โลภะ, โทสะ, โมหะ) คลุมยอด พันรอบต้น ย่อมถึงความเสื่อม ถึงความพินาศ ถึงความฉิบหายฉันใด บุคคลเช่นนี้ เมื่อถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะความโลภเข้าครอบงำ มีจิตถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโลภะกลุ้มรุม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น ย่อมถึงเดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายไปแล้วย่อมหวังได้ทุคติ (คือไปเกิดเป็น สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และ สัตว์เดรัจฉาน) ฉันนั้น”[30]

3) โทษของความอยาก (โลภะ) ที่จะเกิดแก่ตนเอง แม้ความอยากจะเป็นสมุฐานแห่งการเบียดเบียนทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน แต่ในมุมมองทางพระพุทธศาสนา ผลแห่งความอยากยังส่งผลกระทบในทางที่ไม่ดีมายังตัวผู้กระทำโดยตรงด้วย ซึ่งเรียกผลที่ย้อนกลับมาเช่นนี้ว่า กรรมวิบาก กรรมวิบากที่ย้อนกลับมายังตัวผู้กระทำก็อย่างเช่น มีความคับแค้นใจเป็นนิตย์เพราะความอยากมันเผาให้รนร้อนระอุไปด้วยความอยากมีอยากได้ไม่เคยพอ ดังนั้นจึงมีพระพุทธพจน์กล่าไว้ว่า “โลภะ (ความอยาก), โทสะ (ความโกรธ), และ โมหะ (ความหลง) ที่เกิดภายในตน ย่อมทำร้ายผู้มีจิตเลวทราม เหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น”[31] และ “เรากล่าวว่ากามทั้งหลาย เปรียบเหมือนหอกหลาว...เปรียบเหมือนหัวงูฯ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มีโทษอย่างยิ่ง”[32] ดังนั้นความอยาก (โลภะ) จึงเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน”[33] “คนโลภไม่รู้จักผล คนโลภไม่รู้จักเหตุ คนเมื่อถูกความโลภครอบงำเมื่อใด ความมืดบอดย่อมมีเมื่อนั้น”[34]

โทษของความอยากในงานศึกษาภายนอกชิ้นหนึ่งยังกล่าวด้วยว่า “ความโลภนั้น แท้จริงแล้วก็คือ ความพยายามที่จะทำให้ภาพตัวเองเป็นจริงขึ้นมาโดยการครอบครองสิ่งที่จะเสริมภาพนั้น แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าแม้เราจะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของภาพนั้นได้ แต่เราก็ไม่สามารถทำให้มันเป็นจริงขึ้นมา...ความสัมพันธ์ระหว่างภาพตัวเองกับความอยากนั้นจะเห็นได้ชัดในกรณีที่มีการแย่งชิงสิ่งเดียวกัน ในที่นี้การได้มาย่อมหมายความว่าตัวเองได้เป็นใหญ่ “ถ้าฉันได้สิ่งที่ฉันต้องการ” ฉันจะรู้สึกว่าประสบความสำเร็จ และ เข้มแข็ง “ถ้าฉันไม่ได้” ฉันจะรู้สึกว่า ล้มเหลว และ อ่อนแอ[35] ดังนั้น โทษของความอยากในที่นี้จึงเป็นไปตามหลักธรรมดาใน โลกธรรม 8[36] นั่นเองคือ

---

[30] องฺ. ทุก. (ไทย) 20/70/276.

[31] ขุทฺทก. อิติ. (ไทย) 25/50/403

[32] วิ. จู. (ไทย) 6/65/66.

[33] ขุ. อิติ. (ไทย) 25/88/456.

[34] ขุ. อิติ. (ไทย) 25/88/457.

[35] พระไพศาล วิสาโล (บรรณาธิการแปล), **ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โครงการสาส์น สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2549), หน้า 53.

เมื่อมีได้ก็มีเสีย ไม่มีอะไรจะสมใจเราไปทุกอย่าง มีลาภก็เสื่อมลาภ มียศก็เสื่อมยศ มีสรรเสริญ มีสุข ก็เสื่อมไปได้ฉันใดก็นั้น โทษของความอยากอันจะเกิดแก่ตนเองจึงนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า “เมื่อท่านไม่มีความเพียงพอกับสิ่งที่มี แม้จะให้ครอบครองโลก ท่านก็ยังจะทุกข์อยู่ดี”[37]

4)โทษของความอยากอันจะเกิดแก่ผู้อื่น ปัจจุบันนี้ปัญหาต่าง ๆ ทางสังคม เช่น ปัญหาสงคราม ความอดอยาก ภัยธรรมชาติที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ โรคระบาด ฯลฯ กล่าวได้ว่าความอยาก(โลภะ) เป็นอีกมูลฐานหนึ่งที่สำคัญ เพราะโลกและมนุษย์เราทุกวันนี้พัฒนาขีดความสามารถด้านต่าง ๆ ขึ้นมาอย่างมาก ไม่ว่าจะด้านเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร ระบบอุตสาหกรรม เครื่องอุปโภคบริโภคฯลฯ ก็ล้วนพัฒนามาจนเกือบสุดขีดความสามารถ หากคิดจะทุ่มเทมาใช้เพื่อการส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อนมนุษย์ โลกเราก็อาจจะพบความสงบสันติสุขได้ไม่ยาก แต่หากเมื่อมีคนบางคนซึ่งมีความสามารถ มีความรู้ มีเงินทุน สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าสารได้ดีกว่า แต่กลับทำทุกอย่างเพื่อตอบสนองเพียงความต้องการของตัวเอง โลกเราก็สามารถเข้าสู่วิกฤติเดือดร้อนวุ่นวายได้อย่างง่ายดายเช่นกัน ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาท่านหนึ่งกล่าวว่าปัญหาของโลกทุกวันนี้เกิดจาก ความอยากได้ อยากใหญ่ ใจแคบ[38] คือ เพราะความโลภของคนเพียงไม่กี่คนก็สามารถทำให้ผู้คนเดือดร้อนได้จำนวนมาก หรือ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาก็มีกล่าวถึงโทษของความโลภไว้เช่นกันว่า “จิตที่ตั้งไว้ผิด (มีความอยาก ความขึ้งโกรธ ความลุ่มหลงเป็นมูล) พึงทำให้ได้รับความเสียหาย ยิ่งกว่าความเสียหายที่โจรจะกระทำต่อโจร หรือ ผู้จองเวรที่จะกระทำต่อผู้จองเวรเสียอีก”[39]

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงโทษของความอยากแล้วจึงกล่าวได้ว่าส่งผลกระทบทางร้ายต่อผู้คนในระดับต่าง ๆ อย่างรอบด้าน คือส่งผลทั้งต่อตัวผู้กระทำเอง เพราะความอยากได้อยากมีเกินประมาณย่อมทำให้มีจิตใจรุ่มร้อนหาความสงบสุขไม่ได้, ส่งผลทั้งต่อผู้อื่น คือ ย่อมจะเป็นเหตุให้ก่ออาชญากรรมก่อความเดือดร้อนวุ่นวายให้แก่สังคมได้ง่าย, ส่งผลทั้งในปัจจุบันชาตินี้คือให้ผลอย่างปัจจุบันทันตาเห็น, ส่งผลทั้งในชาติหน้า คือแม้ในมิติทางศาสนาก็กล่าวรับรองไว้ว่ามีผลดังเช่นที่ได้นำเสนอมาแล้วนี้

---

[36] ศึกษาเพิ่มเติมใน. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, หน้า 847.

[37] วันเพ็ญ บงกชสถิตย์ (แปล), **ชีวิตและความคิดของนักปรัชญา เล่ม 1**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสงคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535),หน้า. 89.

[38] ศึกษาเพิ่มเติมใน, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **วิถีสู่สันติภาพ,** พิมพ์ครั้งที่ 3 , (กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย, 2550), หน้า 12 – 15.

[39] ขุ. ธ. (ไทย) 25/42/784.

วิธีการกำจัดความอยาก (โลภะ) ตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ในทางจิตวิทยานั้นกล่าวว่า ความโลภ เกิดจากการมีแรงจูงใจ (Motivation) เข้ามากระทำ หากแรงจูงใจแข็งแรงขึ้นในระดับหนึ่งก็จะแปรเป็นสิ่งเร้า (Stimulus) เกิดความต้องการ (needs) กลายเป็นแรงขับ (drive) จากแรงขับก็จะแสดงเป็นพฤติกรรมตอบสนอง (Response) เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมาย (Goal) คือตัววัตถุที่คิดว่าจะสนองตอบความต้องการของตนนั้นได้[40] เป็นที่ยอมรับกันในศาสตร์โดยทั่วไปว่าวิธีที่จะดับความอยาก (โลภะ) มีอยู่ 2 วิธีหลักๆด้วยกันคือ (1)หาสิ่งต้องการมาสนองตอบความอยากนั้นให้ได้, และ (2)ลดความอยากของตัวเองลง วิธีการแรกเป็นเรื่องของการจัดการกับโลกภายนอกให้เป็นไปดังใจประสงค์ ส่วนวิธีการที่สองเป็นเรื่องของการจัดการกับจิตใจภายในของตัวเอง ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธวิธีการของทั้งคู่ และ มีวิธีจัดการกับความอยากดังนี้

1) หาสิ่งต้องการมาสนองตอบความอยากนั้นให้ได้ วิธีการนี้มีตัวอย่างมากมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ในพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระภิกษุใช้สัมมัปปธานเพื่อแก้ไขปัญหาความท้อแท้อันเกิดจากการเจริญสิกขา 5 (ไม่ฆ่าสัตว์, ไม่ลักทรัพย์, ไม่ประพฤติผิดในกาม, ไม่พูดเท็จ, ไม่ดื่มสุราเมรัย) พระองค์ทรงตรัสให้ภิกษุมี ฉันทะ ความพอใจ ทำความพยายาม ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น ป้องกันบาปอกุศลธรรม ฯลฯ เพื่อเจริญสิกขา 5 ให้สำเร็จ[41] ก็ความพอใจ ความพยายาม ความเพียรประคองจิตมุ่งมันฯ ที่ว่านั่นเองที่เป็นลักษณะหนึ่งของความอยาก (ดูในคำไวพจน์ที่แสดงไว้ข้างต้น) หรือ ในพุทธพจน์แห่งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสขณะประทับในนิคมของชาวสุมภะทำนองว่า ผู้ฉลาดต้องดูแลตนเองให้ได้ก่อนแล้วจึงจะไปดูแลผู้อื่นได้ ที่ว่า “บุคคลเมื่อรักษาตน ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เมื่อรักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาตน”[42] การดูแล(รักษา)ตนเองที่กล่าวนี้เมื่อว่าโดยหลักก็คือลักษณะของความอยากอย่างหนึ่งนั่นเอง

ไม่ได้มีอยู่เพียงเท่านี้ คำสอนในพระพุทธศาสนายังกล่าวถึงวิธีการกำจัดความอยากด้วยส่งเสริมให้แสวงหามาให้พออีกมาก เช่นอย่างที่เห็นได้ชัดเจน(และโดยตรงที่สุด)ก็ดังที่ปรากฏในหลักคำสอนเรื่องประโยชน์ปัจจุบัน 4 (ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์) ที่ว่า (1) อุฏฐานสัมปทา ให้ถึงพร้อมด้วยการขยันหาทรัพย์, (2) อารักขสัมปทา ให้ถึงพร้อมด้วยการเก็บงำรักษาทรัพย์ให้ดี,

---

[40] ศึกษาเพิ่มเติม “กระบวนการให้เกิดแรงจูงใจ” ใน. มุกดา ศรียงค์, นวลศิริ เปาโรหิตย์, สิริวรรณ สาระนาค และ คณะ, **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology),** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, มปป.), หน้า 227 - 228.

[41] ศึกษาเพิ่มเติมใน. องฺ. นวก. (ไทย) 23/73/559.

[42] สำ. ม. (ไทย) 19/385/242.

(3) กัลยาณมิตตา ให้ถึงพร้อมด้วยการมีมิตรดีไม่ล้างผลาญ, (4)สมชีวิตา ให้ถึงพร้อมด้วยความเป็นอยู่อย่างสมควรแก่ฐานะ[43] เป็นต้น

หรือ อีกตัวอย่างที่เห็นชัดเจนได้ไม่แพ้กัน คือ เรื่องราวในพระสูตรหนึ่งที่กล่าวถึง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับเมืองอาฬวี เพื่อต้องการโปรดบุรุษเข็ญใจคนหนึ่งที่เป็นคนเลี้ยงวัว เขาได้ยินข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็อยากไปฟังพระธรรมพร้อมกับชาวเมืองคนอื่น ๆ แต่บังเอิญว่าวันนั้นเขาทำวัวหายก็เลยต้องออกตามหาวัวก่อน เมื่อเจอแล้วเขารีบเพื่อจะได้ฟังธรรมกับพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้ากลับไม่ได้ทรงแสดงธรรมโปรดทันที พระองค์ตรัสให้พวกคนครัวจัดเตรียมอาหารให้บุรุษเข็ญใจผู้นั้นกินให้อิ่มก่อนแล้วจึงค่อยให้มาฟังธรรม พระองค์แสดงเหตุผลที่ทรงทำเช่นนั้นไว้ว่า “คนที่ถูกความหิวครอบงำ มีความทุกข์จากความหิว แม้แสดงธรรมให้เขาฟัง เขาก็ไม่สามารถเข้าใจได้”[44] ซึ่งจริง ๆ จากตัวอย่างก็คงพอแสดงให้เห็นว่า แนวคิดในพระพุทธศาสนามีมิติที่ให้ความสำคัญกับเรื่องทรัพย์สิน (ในเรื่องคือ วัว) เรื่องปากท้อง การกินดีอยู่ดี ซึ่งต้องใช้ความอยากเป็นตัวนำด้วยเช่นกัน

2) ลดความอยากของตัวเองลง วิธีการนี้ถูกกล่าวถึงในหมู่ผู้ศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนามากกว่าวิธีแรก ที่เป็นดังนี้อาจเพราะว่าเป็นวิธีที่เข้ากับจริตของผู้ศึกษาได้มากกว่า หรือ อาจเป็นเพราะดูมีความลึกซึ้งไม่เป็นโลกวิสัยเกินไปอย่างวิธีการแรกก็ไม่อาจทราบได้ ซึ่งรายละเอียดน่าสนใจมีดังนี้

2.1 กำจัดความอยากด้วยการให้ทาน

เพราะความโลภเป็นมิตรกับความตระหนี่ แต่การให้ทานนั้นสามารถกำจัดความตระหนี่ ดังนั้นจึงเป็นตัวกำจัดความโลภได้อย่างดี[45] ในพจนานุกรมคำวัด ของพระธรรมกิตติวงศ์ กล่าวว่า ทาน นั้นหมายถึง การให้, วัตถุที่พึงให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ ส่วนวัตถุแห่งทานนั้นโดยทั่วไปมี 10 อย่างอันได้แก่ (1) อาหาร, (2) น้ำดื่ม, (3) เครื่องนุ่งห่ม, (4) ยานพาหนะ, (5) มาลัยและดอกไม้, (6) ของหอม, (7) เครื่องลูบไล้, (8) ที่นอน, (9) ที่อยู่อาศัย, (10) ประทีป แสงสว่าง[46] การให้ทานแบ่งเป็น 4 ประเภทด้วยกันคือ (1)ให้เพื่อต้องการชำระกิเลสของตน เรียก บริจาคทาน, (2) ให้เพื่อต้องการตอบแทนบูชาคุณ เรียกว่า ปฏิการทาน, (3) ให้เพื่อ

---

[43] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) 23/54/340.

[44] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ,** พิมพ์ครั้งที่ 8,(กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธาภิวัทน์, 2548), หน้า 4 – 6.

[45] ศึกษาเพิ่มเติมใน. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **พระราชวิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 161.

[46] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, หน้า 306.

ต้องการสงเคราะห์ผูกมิตภาพ เรียกว่า สังคหทาน, (4) ให้เพื่อต้องการอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อแก่คนที่ลำบากให้สบายขึ้น เรียกว่า อนุคหทาน[47] แต่ก็ยังมีการแบ่งประเภทของทานไว้อีกว่ามีอยู่ 2 ประเภทด้วยกันคือ (1) อามิสทาน[48] การให้ที่เป็นวัตถุสิ่งของ กับ (2) ธรรมทาน การให้ธรรมะให้ความรู้ ข้อคิดการดำเนินชีวิตต่าง ๆ กล่าวว่าการให้ธรรมทานนี้ประเสริฐกว่าการให้อื่น ๆ ซึ่งตรงนี้ก็อาจจะมีส่วนจริง เพราะอามิสทาน กำจัดได้เพียงความโลภอย่างหยาบคือความโลภในวัตถุ ส่วนการให้ธรรมทานนั้นกำจัดได้กระทั่งทิฏฐิ ไปจนถึงความสำคัญว่าเป็นตัวตนซึ่งเป็นอุปสรรคใหญ่ในการเข้าถึงความดีสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

2.2 กำจัดความอยากด้วยการรักษาศีล

ศีลนั้นแปลว่า ความประพฤติเรียบร้อยทางกายวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับคุมกายวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม[49] หลักการของศีลมีพื้นฐานอยู่ที่การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดังนั้นศีลจึงเป็นศัตรูโดยตรงกับความอยากที่มักกระตุ้นอารมณ์ให้อยากเข้าไปเบียดเบียนหาผลประโยชน์จากผู้อื่น ศีลสามารถกำจัดความอยากพื้นฐานได้ 5 ประการคือ (1)ศีลข้อ 1 กำจัดการเบียดเบียนจากการทำร้ายชีวิตซึ่งกันและกัน,[50] (2)ศีลข้อ 2 กำจัดการเบียดเบียนจากการละเมิดทรัพย์สินกรรมสิทธิ์ของกันและกัน, (3)ศีลข้อ 3 กำจัดการเบียดเบียนอันเกิดจากการล่วงละเมิดคู่ครองทำผิดประเวณีศีลธรรม, (4)ศีลข้อที่ 4 กำจัดการเบียดเบียนจากการใช้วจีทุจริตหลอกลวงต้มตุ๋นกันและกัน, (5)ศีลข้อ 5 กำจัดการเบียดเบียนอันเนื่องมาจากความมัวเมาขาดสติ[51]

2.3 กำจัดอยากด้วยความสันโดษ และ ขันติ

ความสันโดษ มีความหมายว่า ยินพอใจกับสิ่งที่มีที่ได้ มีความพอประมาณในการบริโภคใช้สอย มีความสุขพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพ เช่นผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ฯ ที่หามาได้ด้วยความเพียรพยายามของตน[52] ความสันโดษมีอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ (1) ยถาสันโดษ ยินดี

---

[47] พระมหาสุวิทย์ วิชฺเชสโก, **ทาน ก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต,** (กรุงเทพฯ: ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์ จำกัด, 2541), หน้า 21 – 22.

[48] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, หน้า 307.

[49] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 11, หน้า 387.

[50] ศีลที่นำมากำจัดความโลภทั้ง 5 ประการนี้หมายถึง ศีล 5 ในเบญจศีล, ศึกษาเพิ่มเติมใน. เอนก ขำทอง และ ปัญญา สละทอง, **ธรรมศึกษาชั้นตรี**, พิมพ์ครั้งที่ 8, (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2554), หน้า 168 – 187.

[51] ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน. แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, **การศึกษาวิธีแก้ปัญหาเรื่องความโลภในสังคมปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท,** หน้า 49 – 61.

[52] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 11, หน้า 425.

ตามมีตามได้ในสิ่งที่หามาได้โดยความเพียรของตน ไม่เพ่งเล็งอยากได้ในสิ่งที่ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของตน ไม่เพ่งเล็งอยากได้ในของของคนอื่น, (2) ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง คือ พอใจอย่างควรแก่กำลังร่างกาย สุขภาพ สติปัญญา และ ขอบเขตรการใช้สอยของตน(ใช้ตามจำเป็น หรือ เท่าที่ดูแลรักษาได้), (3)ยถาสารุปสันโดษ ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามสมควรแก่เหตุ ภาวะ ฐานะ แนวทาง ความจำเป็นของตน[53] เพราะของที่เกินสมควรย่อมให้โทษมากกว่าคุณ ส่วนการถือ ขันตินั้น คือ การมีความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งยั่วเย้ากระทบต่าง ๆ มีอยู่ 2 อย่างด้วยกันคือ (1) อธิวาสสนขันติ คือ อดกลั้นอันทำให้ยับยั้งอยู่ แต่ก็กล่าวว่า อธิวาสสนขันติความจริงแล้วทำได้เพียงขั้นสกัดกั้นไม่ให้ความอยากเข้าครอบงำจิตใจด้วยการข่มไว้ เช่น เมื่อได้รับทุกข์เวทนายามป่วยไข้ได้รับความร้อน เย็น หิวกระหาย ฯลฯ ก็สามารถใช้ อธิวาสสน ข่มไว้ไม่ให้แสดงอาการออกมาได้ อธิวาสสนขันติเป็นขันติที่อดทนต่อความลำบากได้นั่นเอง, (2) ตีติกขาขันติ คือ ความอดทนขั้นสูงเป็นขันติทางใจสำเร็จได้ด้วยการฝึกฝน ตีติกขาขันติสามารถเข้าไประงับความอยากจากสิ่งอันยั่วให้รัก ยั่วให้ชัง ยั่วให้โกรธ ยั่วให้หลง สามารถทนทานไม่ไหวคลอนไปตามอารมณ์ความอยาก ตัวอย่างดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงพระองค์เองว่า “เราทนทานคำล่วงเกิน เหมือนช้างศึกทนทานลูกศร ที่ตกจากแล่งมาต้องกายในสนามรบ”[54]

2.4 กำจัดความอยากด้วยปัญญา

ปัญญา แปลว่า รู้ทั่ว รู้เหตุผล... แยกได้ในเหตุผล ดี ชั่ว เป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ได้[55] หรือปัญญาอาจแปลว่า รู้ซึ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสังขารความปรุงแต่ง รู้องค์ประกอบ รู้ที่จะจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ในการนำเนินชีวิต[56] ลักษณะของปัญญาในพระพุทธศาสนามี 3 ประการด้วยกัน[57] คือ (1) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับฟังมาก ศึกษามาก ลองผิดลองถูกด้วยประสบการณ์จริง ฯลฯ ปัญญาชนิดนี้กำจัดความอยากได้โดยการเลือกเฟ้นหาข้อธรรม วิธีปฏิบัติ ที่จะให้ได้ผลสมควรตามแต่เหตุแก่สถานการนั้น ๆ (2) จินตามยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการใคร่ควร ตรึกตรองแยบคาย ใช้เหตุผลวิเคราะห์ ปัญญาชนิดนี้

---

[53] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[54] ศึกษาเพิ่มเติม “ขันติ” ใน. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังราช สกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), **45 พรรษาของพระพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: มหามงกุฏราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 60 – 62.

[55] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 11, หน้า 228.

[56] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 97.

[57] ศึกษาเพิ่มเติมใน. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, หน้า 574.

สามารถกำจัดความอยากได้ด้วยวิธีการวิเคราะห์เทียบเคียงความมีเหตุมีผล ความมีประโยชน์ไม่มีประโยชน์ ดีงาม ชั่วร้าย อย่างไรบ้างต่อตัวเอง และ ผู้อื่น, (3) ภาวนามยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา และ สุตมยปัญญา ขะมักเขม้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย)[58] ภาวนามยปัญญานี้ทำให้รู้เท่าทันลักษณะอาการของความอยากได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง เข้าใจถึงธรรมดาของสัพพสิ่ง เห็นความไม่สาระของสัพพสิ่งแล้วทำให้วางเฉยมีจิตเป็นอิสระ ไม่เศร้าหมองขุ่นมัวด้วยอำนาจแห่งความอยาก ความโกรธ ความหลง กล่าวคือ รู้ว่าความอยาก ความโกรธ ความหลง มีความเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติแห่งพระไตยลักษณ์[59] เป็นความรู้ที่สิ้นสุดแห่งกองทุกข์ นำผู้ฝึกฝนเข้าสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือ พระนิพพาน นั่นเอง

สรุป

ปัญหาเรื่องความอยาก และ แนวทางจัดการกับความอยากในพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่น่าสนใจหลายประเด็น อาจพอสรุปได้ดังนี้

(1) ความหมายของความอยาก ในทางพระพุทธศาสนา และ จากที่ต่าง ๆ ได้ให้ความหมายคล้ายกันว่า ความอยาก (โลภะ) หมายถึง ความอยากได้ ความทะยานอยาก สาเหตุที่ทำจิตใจเศร้าหมองตกต่ำไปในที่ชั่ว มีคำที่เป็นไวพจน์ใช้แทนกันได้ เช่น ตัณหา (ความปราถนา ความใคร่ ฯลฯ), ราคะ (ความกำหนัด ฯลฯ), อภิชฌา (ความต้องการ ฯลฯ), อิจฉา (ความปราถนา ฯลฯ), อาสา (ความหมายมั่น ฯลฯ) เป็นต้น

(2) บ่อเกิดของความอยาก โดยพื้นฐานตามแนวพระพุทธศาสนาเห็นว่า ความอยากเกิดจาก อวิชชา ความไม่รู้, ตัณหา ความทะยานอยาก, อุปกิเลส การปรุงแต่งการเข้าเสพซึ้งอารมณ์, อาสวะ เครื่องยึดติดนอนเนื่องในสันดานย้อมดวงจิตต์ให้ขุ่นมัวไหลไปสู่ที่ชั่ว

(3) โทษของความอยากนั้นเห็นว่า ความอยากให้โทษต่าง ๆ เป็นความเดือดเนื้อร้อนใจ การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน การทำผิดบาป 5 ประการในเบญจศีล โดยเห็นว่าความอยากนั้นให้โทษแก่ทั้งตัวผู้ที่กระทำ และ ให้โทษแก่สังคม 4 สถานดังนี้ (1) ให้โทษในปัจจุบันชาตินี้ (2) ให้โทษในอนาคตชาติหน้า (3) ให้โทษแก่ตนเอง (4) ให้โทษแก่ตนเอง และ ผู้อื่น

---

[58] ศึกษาเพิ่มเติม “ภาวนามยปัญญา” ใน. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศษสตร์ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 264.

[59] ศึกษาเพิ่มเติมใน. แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, **การศึกษาวิธีแก้ปัญหาเรื่องความโลภในสังคมปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท,** หน้า 97 – 98.

(3) วิธีการกำจัดความอยาก ในมุมมองพระพุทธศาสนาเห็นว่าความอยากสามารถจัดการ หรือ กำจัดได้ด้วยวิธีการหลัก ๆ 2 อย่างคือ (1)หาสิ่งต้องการมาสนองตอบความอยากนั้นให้ได้ โดยใช้ความเพียร การขยันหา (อุฏฐานสัมปทา), ขยันเก็บ(อารักขสัมปทา), คบหามิตรที่ดี (กัลยาณมิตตา), ฉลาดในการจับจ่ายใช้สอย(สมชีวิตา), และ (2) ลดความอยากของตัวเองลงด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ศึกษาหลักธรรม การปฏิบัติ เช่น การให้ทาน รักษาศีล ฝึกฝนความสันโดษ มีขันติ และ การเจริญปัญญา 3 เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

ปราโมทย์ ปโมทิโต พระมหา. **พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี.** กรุงเทพฯ: เอกพิมพ์ไทย จำกัด, 2541.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตปาโณ). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, 2551.

_____.**พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: เลี่ยงเชียง, 2550.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

_____.**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2554.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 30. มปท.: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, 2558.

_____.**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 11. มปท.: คณะผู้ศรัทธาจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน, 2550.

_____.**พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.** พิมพ์ครั้งที่ 39. ฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ครั้งที่ 8: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.

_____.**เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ.** พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธาภิวัทน์, 2548.

พระไพศาล วิสาโล (บรรณาธิการแปล). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการสาส์น สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2549.

พระมหาสุวิทย์ วิชฺเชสโก. **ทาน ก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต.** กรุงเทพฯ: ฟองทอง เอ็นเตอร์ไพรซ์ จำกัด, 2541.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตยปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มุกดา ศรียงค์, นวลศิริ เปาโรหิตย์, สิริวรรณ สาระนาค และ คณะ. **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology).** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, มปป.

แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม. “การศึกษาวิธีแก้ปัญหาเรื่องความโลภในสังคมปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราวิทยาลัย, 2550.

วศิน อินทสระ. **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: ธรรมดา, 2549.

วันเพ็ญ บงกชสถิตย์ (แปล). **ชีวิตและความคิดของนักปรัชญา เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังราช สกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). **45 พรรษาของพระพุทธเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2551.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี. “ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **พระราชวิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรมธัช). **ธาตุปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี – ไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 7.กรุงเทพฯ: มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2540.

เอนก ขำทอง และ ปัญญา สละทอง. **ธรรมศึกษาชั้นตรี**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2554.

Humphreys Christmas. **A popular dictionary of Buddhism.** London: The Buddhist Society, 1997.